

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart
Petra, Teunissen

Citation

Petra, T. (2017, June 15). *Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart*. In Orde Tekst & Advies, Barendrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49612> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Teunissen, Petra

Title: Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Issue Date: 2017-06-15

De groene tuin

1899 – 1909

Het is begonnen in de groene tuin. Daar gaan ze, de beide zusjes, hand in hand. Het beeld is even versluierd, als uitgevloeid tegen een achtergrond van groen. Maar er ligt een schijnsel over van verdiepthed, van deemoedige, bijna vrome aandacht. Zie ze daar gaan, een lange tocht, een pelgrimage door de grote, groene tuin. Voor hen uit gaat de pijper, die een meeslepemde melodie fluit. [...] Deze jeugdijaren in de tuin zijn zo windstil. Zó windstil, dat ze niet eens beseffen, hoe wonderlijk het is, dat dag in dag uit... jaar in jaar uit... de vluchtige, immer van kleur wisselende wonderwereld van de pijper blijft staan.¹

Op 9 en 23 augustus 1899 veilt notaris H.A. Hoefhamer uit Elburg het landgoed De Ekelenburg ‘onder Oldebroek’. De familie Seiffard verkoopt haar huizen, bouw-, gras-, boom-, hout- en heidegronden.² Luite Klaver, een jonge kunstschilder uit Hattem, koopt het landhuis De Ekelenburg voor drieduizend gulden. Er ligt acht hectare grond omheen. Hier gaat Klaver zijn ‘groene droom’ verwerkelijken: een kwekerij die zó veel opbrengt dat hij in alle rust kan schilderen. Met zijn vrouw Da Doyer en pasgeboren dochtertje Claartje verhuist Klaver in 1900 naar De Ekelenburg.

Luite Klaver

Luite Klaver was een begaafde, originele en veelzijdige man. Hij was kunstschilder en lithograaf, maar in zijn lange leven (hij werd negentig jaar) verdiende hij ook geld als postbeambte, kweker, fotograaf en uitvinder. Met zijn grote hoeden, puntbaardje en slappe das zag hij eruit als een stereotype kunstenaar. Zijn achtergrond was veel conventioneel. Luites vader Hendericus Jacobus Klaver was timmerman en kruidenier in Hattem. Zijn moeder, Everlina Lubberta Barendsen, kwam uit de Hattemse middenstand. De Klavers kregen elf kinderen, van wie er slechts vijf volwassen werden. Luite, uitgesproken als ‘Luute’, werd als nummer zeven geboren op 21 september 1870.

Op de lagere school bleek Luite een goede leerling. Oudoom Willem Barendsen, bakker en amateurkunstschilder, stimuleerde zijn neef om te tekenen en te schilderen en gaf hem soms materialen.³ Familieleden bezorgden Luite zijn eerste inkomen door tekeningen van hem te kopen.⁴ Luite begon zijn loopbaan als loopjongen bij de spoorwegen en maakte daarna carrière bij de posterijen.⁵ Het schilderen liet hem echter niet los. Om zich heen zag hij veel schilders aan het werk, want Hattem was in die tijd een kleine, maar levendige kunstenaarsenclave. Enkele jonge schilders, onder wie Jan Voerman sr. en Jan Verkade, installeerden zich rond 1887 in het pittoreske stadje. Met collega’s als Willem Witsen,

R.N. Roland Holst en J.H. Wijsmuller schilderden ze vanaf de wallen de luchten boven de IJssel en de uiterwaarden met grazende koeien. Beroemd zijn de ‘noppende paarden’ en de riviergezichten van Jan Voerman sr., die zich permanent in Hattem vestigde met zijn vrouw Anna Verkade. In zijn atelier aan de Kerkstraat gaf hij tussen 1890 en 1893 les aan de jonge Luite Klaver, zijn eerste leerling. In ruil daarvoor fotografeerde Klaver Voermans kinderen.⁶ Ook demonstreerde Klaver aan Voermans oudste zoon Jan jr. de kunst van het fotograferen.⁷

Luite Klaver was ook gefascineerd door de schilder Isaac Meijer de Haan, die in februari 1893 kamers huurde bij de familie Klaver. Meijer de Haan leed aan een nierkwaal en was naar Hattem gekomen in de hoop dat zijn gezondheid daar zou verbeteren. Toch is hij niet lang na zijn komst naar Hattem gestorven. ‘Meneer de Haan’ liet in de familie Klaver niet alleen een onvergetelijke indruk achter, maar ook een bloemstukje in olieverf, dat Clara later van haar vader kreeg.⁸

Gestimuleerd door Voerman besloot Luite Klaver ook de sprong te wagen en kunstschilder van beroep te worden. Tussen 1895 en 1898 woonde hij in de Pijp in Amsterdam, waar hij studeerde aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers. Hij was lid van kunstenaarsvereniging Sint Lucas en stuurde werk in naar tentoonstellingen van Sint Lucas in het Stedelijk Museum.⁹ Succesvol was hij echter niet in het verkopen van zijn landschappen, stadsgezichten en stillevens. Hij was te gereserveerd en eigenzinnig om aan de weg te timmeren. Aan zijn onderwerpen lag het niet. Net als Voerman en andere tijdgenoten schilderde hij breed opgezette IJsselgezichten met typisch Hollandse luchten. De Veluwe is alomtegenwoordig in zijn werk. Zo zijn er vele bosgezichten en gezichten op Hattem bewaard gebleven.¹⁰ Omdat kleiner werk gemakkelijker verkocht, maakte Luite ook veel bloemstillevens. Net als Voerman ensceneerde hij dikwijls kleine boeketjes anemonen of violen in Keulse potjes en gemberpotten.¹¹

Luite Klaver werkte in verschillende technieken: olieverf op papier, olieverf op board, aquarel en pentekeningen. Om wat extra’s te verdienen, verdiepte hij zich in de fotografie. Zo leverde hij kunstreproducties in opdracht van de firma Van Meurs & Co en verkocht hij natuurfoto’s.¹² De techniek waarin Klaver het bekendst werd, is de lithografie. Hij verzorgde de botanisch correcte pentekeningen en kleurenlithografieën in de vierdelige uitgave *Plantentypen* van K. Siderius.¹³ Samen met Theo Nieuwenhuis verzorgde hij de lithografieën in de losbladige *Atlas van Nederlandsche planten* van J. Ritzema Bos. De *Plantentypen* werden door kunstenaars en door natuurliefhebbers gelezen. Onder invloed van Jac. P. Thijsse en Eli Heimans namen de natuureducatie en (amateur)natuurstudie een grote vlucht rond de eeuwwisseling.¹⁴ Vanaf 1906 verschenen de beroemde Verkade-albums over de natuur met teksten van Thijsse, waarin plaatjes geplakt konden worden die je bij Verkade-producten cadeau kreeg. Jan Voerman jr. heeft duizenden plaatjes geschilderd en gelithografeerd voor de albums en gebruikte de fotografie, geleerd van Klaver, als hulpmiddel voor zijn composities.¹⁵ Voerman jr. verdiende jarenlang wat

extra’s met het uitgeven van zelf geïllustreerde en gedrukte kalenders. Luite Klaver heeft het voorbeeld van zijn vriend niet gevolgd. Allereerst omdat hij nooit een eigen pers bezat, maar vooral omdat hij kunstschilder wilde zijn en geen illustrator.

Gerarda Doyer

Toen Luite Klaver in 1898 de lucratieve opdracht voor de *Plantentypen* kreeg, had hij op de Rijksnormaalschool in Amsterdam net kennisgemaakt met de schilderes Gerarda Jacoba Doyer. Gerarda, in familiekring Daatje of Da genoemd, was de jongste dochter van Derk Anton Doyer uit Zwolle en Helena Clara Yntema uit Friesland, die acht kinderen kregen.¹⁶ Da en haar tweelingbroer Jo(han) werden geboren in Deventer op 4 mei 1864. Het kortstondige huwelijk van Da’s ouders was heel gelukkig. Toen Helena Clara plotseling stierf, zette Derk Anton herinneringen aan zijn geliefde vrouw op papier voor zijn moederloze kinderen.¹⁷ Na vijf jaar weduwnaarschap hertrouwde hij met de drieënveertigjarige Gijsberta van Hoogstraten uit Dordrecht. Dat was geen goede keus.¹⁸ Da kenschetste haar stiefmoeder als onvriendelijk, kribbig en bijna ziekelijk gierig. De kinderen, onder aanvoering van de oudste dochter Saar, hebben hun stiefmoeder gehaat. Dat ze hun vrolijke, jong gestorven moeder verafgoodden, deed de verhouding met stiefmoeder ‘Moe’ geen goed.¹⁹ Da beschreef de spanningen in het gezin gedetailleerd in haar dagboek, dat een prachtig inlijking geeft in het leven van een gevoelige, artistieke vrouw in het fin-de-siècle.²⁰

De familie Doyer had aanzien in Overijssel. Veel Doyers bekleedden vooraanstaande functies of waren artistiek begaafd.²¹ Da’s vader was gemeenteraadslid in Deventer en had een bloeiende groothandel in Engelse wollen stoffen.²² Da Doyer groeide op in een welvarende en stimulerende omgeving met veel boeken en muziek.²³ Zij ging naar de Hogere Burgerschool (hbs), vrij ongebruikelijk voor een meisje in die tijd. Hoewel Da uitstekend kon pianospelen, ging haar grote liefde toch uit naar schilderen en tekenen. Daarom kreeg ze een degelijke kunstopleiding. Eerst volgde ze in Deventer tekenlessen en in 1891-1892 studeerde ze aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam, gevestigd in het Rijksmuseum.²⁴ Ook volgde Da lessen aan de Rijksnormaalschool van August Allebé. Ze deed daar de ‘avondcursus’ en werkte overdag in haar eigen zolderwerkplaats. Op advies van Allebé liet ze zich begeleiden door de etsers Maurits van der Valk. Deze had een grote kennissenkring onder jonge kunstenaars van allerlei slag. Bij Van der Valk ontmoette Da Doyer onder andere George Breitner, Pieter Dupont, Theo Nieuwenhuis, Jan Eisenloeffel, Albert Verwey, Maurits Uylert, Nellie Bodenheim en de kunsthandelaar Van Meurs.²⁵

Da Doyer werkte ook op het atelier van de schilder Gerrit Willem Dijsselhof, met wie ze later contact bleef houden.²⁶ Haar uitvoerige dagboek laat een leven zien van intensief tekenen en schilderen, bezoeken aan tentoonstellingen en concerten en ontspannende uitstapjes met vrienden naar Carré of American. Ze had dikwijls contact met familieleden,

vooral met haar tweelingbroer Jo, die in Amsterdam geneeskunde studeerde. Na enige tijd verhuisde Da zelfs naar Jo's appartement. Ze was bevriend met haar nicht, de flamboyante beeldhouwster Saar de Swart, ook wel 'de muze der Tachtigers' genoemd.²⁷ Samen met Saar bezocht Da onder andere het atelier van George Breitner.

Ook in literatuur was Da zeer geïnteresseerd. Ze ontmoette enkele Tachtigers bij Maurits van der Valk en uiteraard las ze de *Mei* van Gorter: 'Wat is dat ware poëzie! Ik geniet van die lectuur en gevoel het eenige weelderige wat slechts de lente kan geven.'²⁸ Op 25 februari 1891 schreef ze over *Eline Vere* van Louis Couperus: 'mooi, kernachtig, *Nieuwe Gids*-achtig geschreven. Tegenwoordige karaktertoestanden weergegeven.' Op 1 maart noteerde ze over Couperus' heldin: 'Ik lees met kinderachtige hartstocht *Eline Vere* en vind het hoog tijd worden zoo 'n boek te lezen, daar ik er een ontzaglijk voorbeeld aan kan nemen, niet zoo bespottelijk nerveus en overdreven te worden, waartoe deze 'fin-de-siècle-geest' maar al te zeer geneigd is en waartoe ik zeer gemakkelijk over te halen ben en het is verderfelijk. Nu bevordert mijn werkkring die prikkeling op het zenuwgestel, zoodat veel buiten mijn schuld is, wanneer ik wat te snel in groote vroolijkheid of somberheid verval.'²⁹

Dit citaat laat zien dat Da Doyer geen rijke dilettante was die voor haar plezier schilderde. Ze had duidelijke idealen, legde de lat heel hoog voor zichzelf en zocht voortdurend naar verbetering. Geregeld twijfelde ze aan haar talent. Als het schilderen goed lukte, verbeterde haar stemming. Een opgewekte bui kon echter even plotseling weer omslaan in een stemming van grote neerslachtigheid.³⁰ Op 4 mei 1890 schreef ze bijvoorbeeld:

Heden ben ik dan 26 geworden, nog in den vroegen morgen voelde ik dat looden gewicht van somberheid mij drukken gelijk de vorige dagen. Waardoor? Vervlogen illusies en twijfel aan mijn slagen in deze wereld, geloof ik, waren de groote oorzaken [en] kleinigheden die zoo prikkelend op mijn zenuwen werken, dat ik daardoor geheel verdrietig gestemd word, die mij in een wolk van somberheid hullen. Het weer was eveneens grijs, wel geschikt om mij te doen beseffen: de middag van 't leven treedt in. [...] Voorbij zijn nu de zachte morgens in zoo'n tooverachtige vochtige nevel gehuld, waarin de stoutste en zoetste droombeelden zich bij voorkeur ontkiemen. En juist van dat zachte licht, dat alle vormen hun scherphheid, alle kleuren hun hardheid, ja alles een stempel van reine liefde en zachtheid verleent, houd ik zoo oneindig veel, daarin voel ik mij thuis. Is 't wonder dat ik met smart afscheid moet nemen van dien morgen met zijn onbestemde kleur en vorm, waarin zoo iets veel belovends ligt?³¹

Da was snel nerveus. Ze leed erg onder haar onevenwichtigheid en vond dat ze een 'lastig humeur' had.³² Bij sterke, stabiele persoonlijkheden zocht ze haar toevlucht. Zoals haar

vriendin Anna Elisabetha dèr Mouw-Zillinger, de moeder van de dichter Johan Andreas dèr Mouw (Adwaita). Mevrouw dèr Mouw was directrice van de driejarige hbs voor meisjes en een bijzonder daadkrachtige vrouw.³³

Na haar Amsterdamse studiejaar schilderde Da thuis verder. Tijdens lange wandelingen in de natuur, vaak vergezeld door haar vader, deed ze inspiratie op voor haar werk. Ze huurde kamers bij een boer om diens gezin te portretteren en de omgeving te schilderen.³⁴ Dikwijls logeerde ze bij haar broer Jo in Aardenburg, die daar inmiddels een dokterspraktijk had. In 1896 haalde ze haar acte L.O. Handtekenen.

Da besteedde veel tijd aan sociaal werk. Op kleine schaal, door fruit te brengen bij een verarmd gezin, of structureel, door les te geven op de doopsgezinde zondagsschool en op een fabrieksschool. Deze maatschappelijke betrokkenheid paste helemaal in de traditie van haar doopsgezinde familie, die in Deventer bekendstond om haar sociale bewogenheid.³⁵

'De roman die het leven van mijn vader en moeder is'

Als jonge vrouw was Da Doyer niet sterk. Ze kuurde een jaar in Zwitserland vanwege tuberculose. Haar gezondheid bleef kwetsbaar. Toen haar vader in 1897 stierf, erfde ze een fors bedrag.³⁶ Ze kon nu zelf beslissen over haar toekomst, maar voelde zich wat stuurloos. Na de dood van haar vereerde 'Va' voelde zij zich eenzaam en ze miste haar lievelingsbroer Jo, die getrouwd was met een vrouw die ze niet mocht.³⁷ Ze verlangde naar een eigen gezin: ze hield van kinderen en idealiseerde het huwelijk. En ze was al 34!³⁸

Da besloot voor een tweede periode in Amsterdam te gaan studeren. Haar doel, de middelbare acte tekenen, heeft ze daar echter niet gehaald. Wél vond ze in de hoofdstad haar echtgenoot, op een avond bij Maurits van der Valk. Ze vertelde haar oudste dochter vaak over die ontmoeting en Clara zette 'de roman die het leven van mijn vader en moeder is' uitvoerig op papier:

Moeder was net terug van een kuur in Davos, genezen, gezond met een gevoel van overgrote rijkdom of het leven haar opnieuw als een kostbaar en heerlijk geschenk in de handen was gelegd. Ze was heel broos en tenger met die aardige, blonde krulletjes over het voorhoofd. [...] Ze lijkt op de jeugdportretten op Marlène Dietrich zonder raffinement. [...] Dezelfde trekken, maar volkomen argeloos. En Vader – het was een duivelsche streek van het noodlot ze juist toen te samen te brengen – vader die toen 30 jaar was en nauwelijks aandacht voor vrouwen gehad zal hebben daarvoor, die al zijn energie benut had om zich te ontworstelen, te bevrijden van een betrekking, die voor hem een kerker beteekende, die zich toen eindelijk onder hevig protest van zijn familie – eenvoudige mensen, die zich opofferingen getroost hadden om hun zoon een goede positie te verschaffen – had

losgescheurd en in Amsterdam op een zolderkamer woonde en bijna verhongerde. Hij had toen trouwens juist zijn eerste successen, maakte met Nieuwenhuis samen die *Plantenatlas*, die een heel goede kritiek kreeg, zag andere opdrachten in uitzicht gesteld, begon wat naam te maken. Ik geloof, dat het logisch was, dat juist toen de liefde in zijn leven moest komen. Het was van beide zijden over head and ears na één ontmoeting. Een haastig huwelijk, dat moeder in onmin met haar heele familie bracht, ik denk ook wel voornamelijk omdat ze haar kapitaal opeischte, dat voor het grootste deel belegd was in de zaak. Ze konden het niet weigeren natuurlijk, ze kreeg het en ze stelde het ter beschikking van vader zonder eenig voorbehoud. Het moet vrij veel geweest zijn.³⁹

Voor Da Doyer was een huwelijk met de rustige Luite Klaver, een kunstenaar die haar werk zou kunnen begrijpen, een uitkomst.⁴⁰ Luite Klaver zag in Da Doyer niet alleen een lieve, artistieke vrouw, maar ook een lichtende toekomst met ‘onmetelijke lengten doek’ en ‘glanzende bergen verftubes’. Hij zou voortaan kunnen schilderen zonder zorgen.⁴¹ In *De blauwe horizon* schreef Clara over Klavers alter ego Peter Franken: ‘Het is hem altijd zwaar gevallen het dagelijks brood te moeten verdienen. Voor zich alleen had hij het misschien nog net kunnen redden, maar voor het gezin ging het zijn kracht te boven. Hij had over de vrijheid willen beschikken om te kunnen schilderen zonder aan geld verdienen te hoeven denken. [...] Hij zocht naar mogelijkheden om zich van deze beklemmende rompslomp te bevrijden. Zulke mogelijkheden waren er wel. Je kon trouwen met een vrouw die geld had. Hij heeft dat gedaan, zeker niet alleen om het geld. Toen hij haar ontmoette en aardig vond, heeft hij waarschijnlijk niet eens aan geld gedacht. Maar toen ze het eenmaal had, was het wel een heel plezierige bijkomstigheid.’⁴²

Het Kalverveen

Luite Klaver en Gerarda Doyer trouwden dus stilletjes, op 13 oktober 1898 in Hattem.⁴³ Het was een eenvoudig huwelijksfeest, zonder bruidsjurk en – erger – zonder Da’s familieleden.⁴⁴ Hoe verbolgen de Doyers ook waren over haar huwelijk met een kunstenaar zonder vast inkomen, middelen om het te voorkomen hadden ze niet.⁴⁵ Ze kreeg haar erfdeel, tegen de laatste wilsbeschikking van haar vader in. Da was nu financieel onafhankelijk van haar broers, maar volgens de wet kon haar echtgenoot wel over haar tegoeden beschikken.⁴⁶ Luite zou Da’s geld vooral gebruiken voor huizen met grote tuinen. Hij had namelijk een groot talent voor het vinden van romantische, bijzondere woningen. Het eerste huis dat hij huurde aan de Eijerdijk 87 in Hattem, was groot genoeg om een gezin in te stichten.⁴⁷ ‘Het Kalverveen’ werd gebouwd door de Hattense boomkweker Pieter J. Versteeg. Het is een witgeschilderde villa, drie verdiepingen hoog, net buiten de stadskern van Hattem. De begane grond heeft een klassieke indeling: een brede gang met aan weerszijden grote ontvangstruimtes. In de serre kon Luite een atelier inrichten. In

de salons stonden meubels van antiquairs en oude kasjmier sjaals dienden als gordijnen.

In de kwekerij naast Het Kalverveen vond Luite Klaver de voorbeelden voor zijn werk aan de plantenboeken. Hier zal hij ook het idee gekregen hebben om zélf een kwekerij te beginnen. Een kwekerij voor bijzondere planten en bloemen. Een kwekerij die volop inspiratie zou bieden voor schilderijen, lithografieën en natuurfoto’s. Een kwekerij die zoveel geld opbracht dat hij zich in zijn atelier kon terugtrekken.

Vrij snel na het huwelijk was Da zwanger. Voor haar ongeborn kindje, waar ze zo naar verlangd had, schreef Da in januari 1899 een sprookje. Het verhaal over het hechte tweetal ‘broertje en zusje’ en de indringster ‘goudzusje’ bevat veel typische sprookjesmotieven. Zo is er een geheim dat niet verraden mag worden. Als het zusje het geheim tóch verklapt, verandert ze in een zwarte vogel.⁴⁸ Het sprookje is de enige creatieve tekst die van Da is overgeleverd. Ze zou haar artistieke blijven uiten in het musiceren; geschilderd heeft ze nauwelijks nog na haar huwelijk.⁴⁹ Waarschijnlijk heeft ze nooit werk aan derden verkocht. Haar schilderijen bevinden zich althans niet in openbare collecties. Clara had later enkele werken van haar moeder in huis zoals de pastel ‘Gezicht op Deventer’ en de olieverfschilderijen ‘Berkenlaantje’ en ‘Korenveld’.⁵⁰ Ze was er erg aan gehecht en toonde haar moeders werk graag aan gasten.

De hof van Eden

In Het Kalverveen werd op 21 juli 1899 Clara Helena Klaver geboren.⁵¹ Ze werd vernoemd naar Da’s geliefde moeder Helena Clara Yntema. In de familiekring heette de baby Claartje. Toen Claartje een maand oud was, vond Luite de ideale plek voor zijn groene droom. Net buiten Oldebroek stond het landgoed De Ekelenburg van de familie Seiffard te koop. Het enorme landgoed werd in delen verkocht.⁵² Luite kocht het landhuis De Ekelenburg zelf en de boerderij met dezelfde naam. Er hoorden acht hectaren grond bij, waaronder een boomgaard aan de overzijde van de Mheneweg.⁵³ Het huis en de landerijen lagen twee kilometer buiten de kern van Oldebroek, in het buurtschap ’t Loo in Mulligen. Clara schreef over De Ekelenburg: ‘Dit oude huis had geen enkele pretentie wat bouwstijl betrof. Het was een gewoon rechthoekig huis, twee rijen ramen boven elkaar, een spits dak. [...] Tegen het huis aan lag, als een jong dier tegen de moeder gevlijd, een soort boerderijtje, dat in onze tijd bewoond werd door een tuinman of een meesterknecht. [...] Opzij kwam het rieten dak zo laag bij de grond, dat wij het als kinderen met de hand konden bereiken. Ik herinner me, dat we er de ijspegels afplukten.’⁵⁴

Oldebroek, nog geen twintig kilometer van Hattem, was een heerlijke plek voor een kunstschilder. Het landschap van de Noordwest-Veluwe rondom De Ekelenburg was en is zeer divers, met weilanden, bossen, heide, zandvlakten, beken en sprengen. De bossen en vooral de heide komen veelvuldig terug in het werk van Clare Lennart. Toen de Klavers in september 1900 in Oldebroek kwamen wonen, was het een mooi lintdorp met de middeleeuwse Lambertuskerk op het hoogste punt.⁵⁵ Met de komst van de tram in 1908

verbeterde de toegankelijkheid van de Noord-Veluwe sterk. Naar de dichtbijgelegen halte Het Wissel brachten de Klavers hun kwekerijproducten, die per tram verder vervoerd werden over de Veluwe. 's Avonds in bed luisterde Claartje naar het bellen van de tram.⁵⁶ Rondom De Ekelenburg woonden vooral (keuter)boeren, landarbeiders, veehandelaren en arbeiders in de kippenslachterijen. De Ekelenburg ligt wat hoger dan de aangrenzende weilanden. Vanuit zijn atelier op de eerste verdieping had Luite een prachtig uitzicht op de landerijen. En vooral op zijn grote liefde: de kwekerijtuinten.

In Clara's beschrijving van het huwelijk van haar ouders staat die groene tuin centraal:

Toen kochten ze dan dat groote huis, De Ekelenburg heette het, en kwam vader met zijn kwekerijplannen. Kweeken, bloemen kweeken, een tuin maken was voor hem eigenlijk schilderen, scheppen, zijn phantasieën verwerklijken. Moeder moet wel gedacht hebben, dat het de Hof van Eden was, waarin ze nu voortaan leven zou. Ze was volkomen gelukkig, volkomen vertrouwend. Ik weet niet hoe lang die gelukzaligheid geduurd heeft. Lang in ieder geval niet. Ze had een makker, een speelgenoot, een Adam in deze hof gedroomd, waar zijzelf Eva zou zijn. Maar Vader voelde zich eerder God zelf. [...]

Hij was bezeten door het maken van die tuin, zoo volkomen dat niets wat daarbuiten lag hem nog belang in boezemde. En moeder was eenzaam en verlangde. Hij had haar niet meer nodig en de zeer enkele malen, dat hij haar wel nodig had – vader is eigenlijk niet zinnelijk – verwijderden hen nog meer van elkaar. Ik geloof niet, dat vader ooit de brug heeft kunnen slaan tusschen zinnelijke liefde en vriendschap, kameraadschap, saamhoorigheid. Hij verafschuwt, hij minacht eigenlijk naderhand de vrouw, waarmee hij geslapen heeft. Er zullen daar wel Freudiaansche complexen zitten, die ik niet ontwarren kan. Hij schuwt het over deze dingen te spreken. En Moeder heeft haar eigen natuur, die afweek van de gewone norm, nooit aangekund. Ze was er misschien niet verstandelijk genoeg voor. Haar verlangen voelde ze ook als een schuld, als iets minderwaardigs, ze hield het schuw terug.

Zoo bloeide dan rond deze twee menschen de hof van Eden op. O, het was niet een gewone handelskwekerij. Kun je begrijpen, wat ik bedoel met magische bloemen? Er zijn... [...] ongecompliceerde bloemen, eenvoudig, liefelijk zonder meer... en er zijn de magische bloemen, die een ban, een betoovering over iemand kunnen werpen. Deze bloemen waren het, die vader fascineerden. Ik herinner me een heele kas met sherbera's, sterachtige bloemen in alle nuances van crème tot terra-cotta. Ik herinner me de sensatie van betooverd zijn, die je kreeg als je deze kas binnen ging. Nog zie ik deze sherbera's een enkele maal in dure bloemenwinkels. Ook de cactus is een magische bloem en de amaryllis in zijn trotsche, starre, gloedvolle koninklijkheid. Vader experimenteerde eindeloos. Altijd zocht hij het wonderbaarlijke. Hij beplante een heel veld met Japansche moerbeziën, hij kweekte witte aardbeien.

En het gekke was, dat hij andere menschen, zelfs zakenmenschen, zijn overtuiging kon ingieten dat Japanse moerbeziën of witte aardbeien hét artikel was, waar je geld mee verdienen kon. Hij zelf verdiende nooit geld, geloof ik, met zijn kwekerij. En moeder was radeloos, wanhopig eenzaam in deze schoone hof. Ze maakte verre wandelingen, het dreef haar verder en verder van huis, maar altijd in weer en wind nam ze het kind in de kinderwagen mee. Dat kind was ik. Ik denk nu, dat ze zonder die kinderwagen niet gaan durfde, dat ze instinctief iets mee nam, dat haar tot terugkeren dwong. Ze sjouwde met die kinderwagen over de ganschelijk verlaten landwegen, het boompad, ik herinner me dat nog goed, niet natuurlijk vanuit de kinderwagen maar van later, waarvandaan je zoover kon zien over wijde akkers tot de blauwe horizon van bosch en hei. Moeder heeft me wel van deze wandelmanie verteld, maar ze begreep zelf niet hoe pathetisch het was.⁵⁷

Gezinsleven in Oldebroek

Een jaar na aankomst in Oldebroek, op 6 juli 1901, kreeg Claartje een zusje. Luite en Da Klaver vernoemden hun tweede dochter naar grootmoeder Klaver: Everlina Hendrika, met als roepnaam Eveline of Lien(e). Drie jaar later werd het gezin uitgebreid met zootje Dirk Anton (Dick) op 25 november 1904. Op een foto van Luite uit het voorjaar van 1905 is een idyllisch gezinnetje te zien: Da doet de kleine Dick in bad en de oudere zusjes kijken belangstellend toe. Aan de stralende lach van Claartje is te zien dat het een spontane opname was.⁵⁸

De zusjes trokken veel met elkaar op. Ze dwaalden samen door de grote groene tuinen rondom De Ekelenburg en speelden vaak met poppen. De schooltijd bracht enige verwijdering tussen de zusjes: 'Ze gaat een jaar eerder naar school dan het zusje. Dit niet meer hand in hand gaan doet eerst wel eenzaam voelen. Als ze een

Da Klaver-Doyer, Clara, Eveline en Dick Klaver. Collectie familie Klaver.

volgend jaar dan toch weer met hun tweeën gaan, is de absolute saamhorigheid verbroken. Ze kibbelen vaker en willen soms ieder hardnekkig een eigen weg volgen.⁵⁹

Het bijzondere ‘importgezin’ Klaver was goed geïntegreerd in de agrarische samenleving.⁶⁰ De mensen en de kinderen van het dorp en uit de omgeving waren de kinderen van ‘het grote huis’ gunstig gezind. De Klavers gingen om met mensen van alle rangen en standen. Claartje speelde met vriendinnetjes die op boerderijtjes woonden en Liene met het dochttertje van de burgemeester.⁶¹ Al het personeel van de kwekerij at samen met het gezin en het huispersoneel in de grote keuken van De Ekelenburg. Het gezin Klaver was beslist onconventioneel. Om te beginnen omdat ze zondags niet één van de vele kerken in Oldebroek bezochten.⁶² Luite Klaver was niet kerkelijk opgevoed. Da Doyer was weliswaar doopsgezind, maar de kerk heeft na haar huwelijk geen grote rol meer in haar leven gespeeld. Da vertrouwde vooral op haar ‘goede genius’ en heeft dit vertrouwen op haar kinderen overgebracht.⁶³ Ze stuurde Claartje wel naar de zondagschool, maar haar kritische dochter nam niets voor zoete koek aan:

Ik heb het als kind altijd zoo onuitstaanbaar van God gevonden, dat hij eischte dat je hem lief had, dat hij je strafte als je het niet deed. Ik dacht dan: zelfs als ik geloofde dat je bestond, zou ik nog niet van je houden willen. Als het moet en ik krijg anders straf, zou ik toch nooit van je houden. Ik vond God, zooals hij in de zondagschoolverhalen werd voorgesteld, eigenlijk verwaand en onuitstaanbaar, een vreselijk antipathieke meneer. Bovendien geloofde ik nooit een moment echt, dat hij bestond.⁶⁴

Clara onthield wél alle bijbelverhalen en de versjes die ze zong op de zondagschool, zoals ‘Het zonnetje van binnen’.⁶⁵

Luite en Da Klaver waren typische volgers van de reformbeweging die rond 1900 opkwam. Zij hadden beiden grote sympathie voor het socialisme en vertrouwden bij ziekte op homeopathie.⁶⁶ Als humanitairers beleden zij ook het vegetarisme als sociale leer.⁶⁷ De dorpsdokter van Oldebroek, dr. Ovink, raadde hun echter aan om na de geboorte van de kinderen het vegetarisme op te geven. Da had goede en krachtige voeding nodig na haar zwangerschappen. Groente en fruit waren er volop in de eigen moestuin en kwekerij. Het vlees kwam van de eigen koeien en van de veeboeren uit de omgeving. Er waren goede banden met boerderij De Ekelenburg aan de Mheneweg, bewoond door generaties Van Loo. Aan het paard van Van Loo bewaarde Clare goede herinneringen: ‘Korenbloemen, klaprozen, kamille en bolderik, ze openen een verschiep van golvende korenvelden en ik zie opeens het isabelkleurige paard van boer Van Loo met een hoogopgetaste wagen vol korenschoven het erf opzwenken.’⁶⁸ Het paard van boer Van der Kamp leverde de staartharen waaraan Claartje en Liene minuscule kraaltjes regen voor hun kerstboomversieringen.⁶⁹

Net als Het Kalverveen was De Ekelenburg met artistieke zwier ingericht. De entree, in het deel met de trapgevel, was een brede betegelde gang met een trap naar de bovenverdieping. In de grote woonkamer aan de linkerzijde stond een enorme kachel. Op het groene kleed voor die kachel speelden de kinderen hun avontuurlijke verhalen. Aan het plafond hing een smeedijzeren petroleumlamp van Johannes Eisenlöffel, een kunstenaarsvriend uit de Amsterdamse tijd. Voor de hoge roedeverdeelde ramen hingen weer de exotische ‘pauwendoeken’ uit Hattem. De antieke meubels werden gecombineerd met nieuwe, die grootvader Klaver voor hen timmerde. De crinoline-brede deuren gaven toegang tot bergruimtes en werkkamers in het achterhuis. In de keuken stond een groot kolenfornuis. Op de tweede verdieping waren Luites atelier en diverse slaapkamers. In de trap naar de grote zolder met dienstbodeverblijven bevindt zich nog steeds een geheim ‘sieradenluik’. De Ekelenburg was een huis vol spannende hoekjes waarin het heerlijk spelen was. Door het hele huis hingen kunstreproducties in eiken lijsten, zoals *L'Enlèvement d'Amymone* van Dürer, de *Toren van Babel* van Johannes van Eyck en een vrouwenportret van Rogier van der Weyden. Veel reproducties had Luite zelf gefotografeerd.⁷⁰ Op Claartje heeft *Het laantje van Middelharnis* van Meindert Hobbema blijvend indruk gemaakt.⁷¹ Ook hingen er enkele fraaie Japanse prenten.⁷²

Gescheiden levens

Claartjes ouders hadden ieder hun eigen leven op De Ekelenburg. Luite Klaver exploiteerde de bij het landhuis behorende boerderij. Zijn belangrijkste bron van inkomsten was echter de kwekerij. Met meer enthousiasme dan kennis had hij Da's erfenis geïnvesteerd in kassen, bomen, een rijtuig en deskundig personeel. Er waren bedden met vaste planten, stam- en struikrozen. Achter het erf was een boomgaard met meer dan dertig soorten appels en peren. De Ekelenburg leverde ook klein fruit: aardbeien, bessen, frambozen, mispels en perziken.

Clara en Eveline Klaver. Collectie familie Klaver.

Klaver hield vooral van bloemen. Hij kruiste net zo lang tot kleur en vorm zijn kritische schildersblik konden doorstaan. De experimenten van Klaver als kweker haalden de kranten en vakbladen.⁷³ Hij werkte daar ook zelf aan mee. Zo ontwierp hij in 1906 een dure, met foto's geïllustreerde prijscourant waarin zijn producten werden aangeboden. Het waren bodemprijzen: vaste planten voor twintig cent per stuk en kistjes met planten voor een gulden.

De introverte Luite Klaver hield wat afstand van zijn kinderen. Zijn gesloten karakter verhinderde

een geestelijke openheid en lichamelijke afhankelijkheid: ‘Om hem was altijd een fluidum van schuwheid en onaanraakbaarheid geweest dat liefkozingen afweerde.’⁷⁴ Hij had niet veel tijd voor zijn kinderen, maar hij las ze graag voor en maakte de mooiste papieren vliegers voor hen. Bovenal nam hij zijn kinderen heel serieus. Hij sprak met hen als met volwassenen. Hij genoot van de wandelingen met zijn dochtertjes door de tuinen. Al wandelend leerde hij hun de namen van de bloemen, de Nederlandse én de Latijnse. Hij leerde hun kijken en maakte hen gevoelig voor de verschillende tinten van de bloemen. ‘Wat denkt die bloem?’, vroeg Claartje op zo’n wandeling.⁷⁵ Zij kreeg een eigen tuintje van haar vader en plantte daar haar lievelingsbloemen in.⁷⁶

Da Doyer had het druk met haar huishouden. Ze had hulp van enkele dienstmeisjes en werkster Garrechien voor het grove werk.⁷⁷ Maar het bestieren van de ingewikkelde huishouding in het grote huis, de zorg voor het kwekerij- en boerderijpersoneel én de zorg voor de kinderen vielen haar zwaar. Thuis in Deventer had ze als jongste dochter weinig verantwoordelijkheid voor de huishouding gehad. Ze miste het organisatietalent van andere kunstenaars-echtgenotes zoals Anna Voerman-Verkade of het vanzelfsprekende overwicht van haar schoonmoeder. Door haar gevoelige en extraverte karakter kon ze haar gevoel van tekortschieten niet verborgen houden voor de kinderen. Zij voelden Da’s onmacht haarfijn aan en merkten bijvoorbeeld hoe zenuwachtig ze was voor de komst van Bouk Mesdag, de vrouw van Maurits van der Valk. Da vreesde door Bouk gewogen en te

Gezelschap rond de vijver in de tuin van De Ekelenburg. Luite, Da en de tweejarige Claartje met floddermuts zijn rechts te herkennen. In het midden zitten waarschijnlijk Maurits en Bouk van der Valk en hun zoon Pim. De jongeman links is waarschijnlijk Otto Barendsen, toen nog student pedagogiek. Foto uit Fré Dommissie, Over Clare Lennart (1965).

licht bevonden te worden: ‘Ze bekeek haar huis, haar dienstboden en ons, haar kinderen, met kritische ogen en zei zulke dingen als “Wat zal tante Bouk wel zeggen, als je dit niet doet of dat niet laat.” [...] Tegelijk verlangde ze naar haar komst, ze schreef aan tante Bouk de macht toe dingen in haar leven te ordenen, die ze zelf niet meer ordenen kon.’⁷⁸

Bouk van der Valk-Mesdag was niet de enige logé op De Ekelenburg. De idyllische omgeving en de vele kamers maakten De Ekelenburg zeer geschikt om gasten te ontvangen. Vooral ’s zomers waren er veel bezoekers. Ze werden van het station en later van de tram afgehaald met het eigen rijtuig, dat Luite Klaver een ‘prettig landheerlijk gevoel’ gaf.⁷⁹ De logés vormden een bonte mengeling van kunstenaars en relaties. Maurits en Bouk van der Valk namen hun zoon Pim mee. De schilder August Legras bracht bij een bezoek de windhonden Areski en Geviva voor Luite mee.⁸⁰ Er kwamen zakenrelaties op bezoek, zoals de Zwaardemakers, aan wie Klaver fruit leverde voor hun jamfabriek in Maarssen.⁸¹ Ook familieleden kwamen logeren: de zusters van Luite en de Barendsen uit ’s Heerenbroek. Grootvader Klaver werkte als timmerman mee aan de verbouwingen van De Ekelenburg. De verhouding met de familie Doyer was hersteld. Da’s zuster Saar en de broers Anton en Jaap kwamen naar Oldebroek.

Die logeerpartijen waren niet altijd een succes, herinnerde Clara zich: ‘Moeder [was] schuw en eenzaam, plotseling soms onbedwingbaar levenslustig. Ze haalde dan wat stuurloos mensen in huis, die vader niet uit kon staan, die ze zelf dikwijls ook niet lijden mocht. Al het verkropte barstte soms los in een beangstigende driftbui, maar nooit erkende ze haar eigen goed recht. Daarna voelde ze zich meer dan ooit schuldig, vader onwaardig. Ze moet ontzettend verlangd hebben, meer dan naar hartstocht denk ik naar teederheid. En juist teederheid is vader niet in staat te geven. Vader kan nooit “lief” zijn tegen een vrouw.’⁸²

Hartelijkheid in Hattem

De kinderen gingen zelf ook uit logeren. Claartje was vooral graag bij haar grootouders Klaver in hun doolhofachtige huis vol gangetjes en trappetjes. Ze dreven een kruidenierswinkel, sigarenhandel annex timmermanswerkplaats in de Kruisstraat, vlakbij de veertiende-eeuwse stadspoort Dijkpoort. Voor een kind was deze luxe kruidenierswinkel met open bakken vol rijst, gort en suiker, dansende koperen weegschalen en stopflessen vol snoepjes, een sprookjesachtige omgeving.⁸³ Grootvader Hein Klaver had dezelfde verjaardagsdatum als zijn kleindochter Claartje, die hij schertsend ‘donna Clara’ noemde.⁸⁴ Claartje had geen nauwe band met hem: ‘Ik zou onmogelijk kunnen zeggen of hij een goed of een slecht mens was. In maatschappelijk opzicht viel er niets op hem aan te merken. Hij leefde het leven van een fatsoenlijke burgerman. Maar je kwam er nooit achter wat er werkelijk in hem omging. Hij verschool zich achter een masker van grappen en kwinkslagen en vaak overblufte hij zijn simpeler Hattemse toehoorders door dichtregels of hele versfragmenten in zijn conversatie te pas te brengen. Hij kende hele

stukken uit de verzen van Bilderdijk, Tollens, Staring en andere negentiende-eeuwse dichters uit het hoofd. Hij bleef altijd iets jongensachtigs houden, zelfs iets ondeugends.⁸⁵ Vooral grootvaders rijmvaardigheid maakte grote indruk op zijn kleindochter.⁸⁶

Claartjes grootmoeder Eefje Klaver-Barendsen troonde, steevast gekleed in de donkere Veluwe dracht met witte kanten muts, achter de toonbank van de kruidenierswinkel. Clara was graag bij haar grootmoeder, die ze omschreef als uitgesproken introvert: ‘Ze was gehecht aan traditie, liep niet gauw warm voor nieuwigheden en hield niet van het grote gebaar. Zij praatte zelden over dingen die haar werkelijk ter harte gingen. Zij had niets in zich van de ‘Streber’ die zich omhoog wil werken. Wel bezat zij een sterk gevoel van eigenwaarde, van fierheid zou je het misschien kunnen noemen.’⁸⁷ Haar grootmoeder ging volstrekt haar eigen gang en kwam nooit buiten, zelfs niet in de kerk. Ze had een erge hekel aan dominees.⁸⁸ Het meest opmerkelijke aan Eefje Klaver was haar ‘gave voor het dagelijks leven’. De meest uiteenlopende mensen kwamen bij haar zitten: ‘Zeker niet om wat ze zei. Dat was heel alledaags. Iets van rust en gezelligheid en warmte denk ik, van weten, dat dieper ging dan woorden.’⁸⁹

Grootmoeders grote en hechte familie woonde al generaties lang in en rond Hattem. De Barendsen waren heel hartelijk en nodigden de Klaver-kinderen uit in de vakanties. In de zomer was er veel te beleven op de boerderij, annex kruidenierswinkel, annex bakkerij van grootmoeders neef Albert Barendsen in ’s Heerenbroek.⁹⁰ Op oudejaarsdag werden daar honderden oliebollen gebakken.⁹¹ Alberts dochter Bertha en zijn zonen Otto, Willem Pieter en Albert speelden een belangrijke rol in Luite Klavers gezin.⁹² Willem Pieter hielp enige tijd mee op de kwekerij in Oldebroek en Otto kwam er als Gronings student pedagogiek vaak op bezoek.⁹³ Claartje genoot van de warmte van de familie Klaver-Barendsen. Ze heeft zich in haar latere leven nergens meer zo vanzelfsprekend geaccepteerd gevoeld als in de familiekring van haar Hattemse grootouders.⁹⁴

Schooltijd

Oldebroek had verschillende scholen: een christelijke, een gereformeerde en een openbare school. De zusjes Klaver zaten op de openbare school, naast het gemeentehuis. In het Oldebroeks werd deze staatsschool ‘stôôtschoele’ genoemd.⁹⁵ Hoofdonderwijzer Arend van de Weg, oftewel ‘meistr Oörend’, gaf les aan de drie hoogste klassen. Voor de drie laagste klassen was er een onderwijzeres, Jacoba Seidina geheten, op wie Liene dol was.⁹⁶ Alle schoolkinderen waren gekleed in de Oldebroekse klederdracht en spraken Oldebroeks, een Nedersaksisch dialect. Claartje, Liene en Dick droegen gewone burgerkleding en dat vonden ze ‘heel naar’. Wel spraken ze het Oldebroeks: thuis met het personeel en op school met hun klasgenoten. Ter gelegenheid van de gouden bruiloft van hun grootouders Klaver hielden Claartje en Liene een voordracht in het Oldebroeks, zij het ‘niet helemaal onberispelijk’. Ze waren toepasselijk gekleed in de dracht van de Oldebroekse boerinnen met bonte doek, muts en oorijzers.⁹⁷

’s Zomers en ’s winters liep Claartje drie kwartier op klompjes over de zandweg naar het tweemanschooltje op het dorp: ‘Ik zal nooit een kind beklagen, omdat het door weer en wind dagelijks zo’n verre tocht moet maken. Die wandelingen in zomer en winter, bij zonneschijn, regen en sneeuw, zijn nu nog een kostelijke herinnering, een onvervreemdbaar bezit. Juist door de herhaling dag in dag uit maakten ze je diep vertrouwd met de natuur. Je ging alles kennen, je voelde een zachte bevrediging als dit of dat er opeens weer was. [...] duizenden herinneringen, die je aan het leven binden, die maken dat je het nooit meer loslaten kunt, dat je het móet beminnen, wat het je ook aandoet, ‘for better and for worse’.⁹⁸

Onderweg plukten Claartje en Liene boeketten voor de juf. Dat kostte soms zoveel tijd dat ze te laat op school kwamen. ‘Het heel erge was dat de bovenmeester dan de bloemen wel eens afpakte en in de prullenmand gooide. Als we te laat kwamen, zeiden we: ‘Mijn moeder had de pap niet gaar,’ omdat de boerenkinderen dat altijd zeiden. Onze moeder kookte ’s morgens helemaal geen pap, maar we dachten blijkbaar dat dit dé formule was, die bij te laat komen hoorde.’⁹⁹

Claartje Klaver hield niet van schrijfles (‘Wat heb je aan zooveel allemaal precies gelijke hanepooten?’), maar vond leren lezen een openbaring: ‘een nieuw verworven tooverkunst, die ze hartstochtelijk beoefent. Als een ekster op iets blinkends, zoo vliegt ze af op al wat leesbaar is.’¹⁰⁰ De leerstof op school ging haar gemakkelijk af. Té gemakkelijk. Voor deze vlugge en intelligente leerlinge was het tempo van het onderwijs te traag. In het ‘trage boerenklasje’ verveelde ze zich dikwijls en dan vluchtte ze in haar verbeelding: ‘Dingen die je al wist werden eindeloos herhaald. Weten ze het nou nog niet? dacht je dan en je ging maar aan andere dingen denken, die niets met de les – alweer breuken! Alweer dt en andere werkwoordsvormen! – te maken hadden. Je begon het pas interessant te vinden als er iets te leren viel dat je niet meteen begrijpen kon. Toch vond ik het niet naar op school, juist door die uitwijkmogelijkheid om aan andere dingen te denken. Je kon dat zo lekker rustig doen in een volle klas. Soms zei de meester dan opeens: “Zit Claartje weer te dromen?” Maar hij vond het niet erg.’¹⁰¹

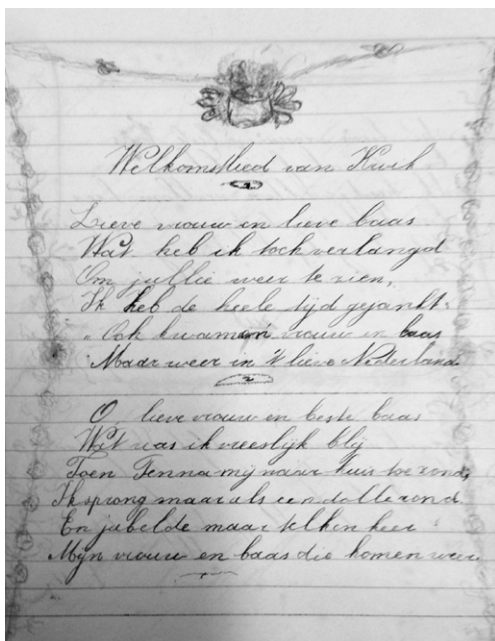
Clara en Eveline Klaver in Oldenbroeks kostuum.
Collectie familie Klaver.

Sommige dromen schreef Claartje op. Als achtjarige kreeg ze een kostbaar geschenk: een in zwart leer gebonden schrift. Hierin noteerde ze haar eerste verhaaltjes en gedichtjes.¹⁰² Ze was dol op rijmen en schreef fantasierijke verhaaltjes zoals een welkomstlied voor Kwik, de hond van een oom en tante. En een verjaardagsversje van poes Dolly voor haar moeder. De poezen Nine en Tevia ‘schreven’ een verjaardagslied voor Claar op 21 juli 1914. Toch koesterde Claartje niet het ideaal ‘schrijfster’ te worden: ‘misschien wel omdat het woord ‘schrijven’ voor mij een afschrikwekkende klank had. Schrijven was het vak, dat ik op school het meest verafschuwde en een beroep waarbij je de hele dag zou moeten schrijven trok me absoluut niet aan. Als ik toen het woord romaniëre gekend had, zou het misschien wel mijn droom geweest zijn dat te worden.’¹⁰³

Op school liet Claartje niet merken dat ze zoveel verhalen verzong. Haar opstellen maakte ze expres niet té mooi, want dan moest ze haar werk voorlezen en dat vond ze eng. Een andere anekdote getuigt van haar eigenzinnigheid: ‘Ik herinner me ook dat ik, toen op school het paard ter sprake kwam, vertelde dat boer Van Loo, die bij ons in de buurt woonde, een rose paard had. Er werd erg om gelachen en de juffrouw probeerde ijverig mij het bestaan van rose paarden uit het hoofd te praten. Inwendig was ik niet overtuigd, maar ik was niet zelfbewust genoeg om openlijk mijn visie te verdedigen. Moeder zei later: “Toch had je wel een beetje gelijk met je rose paarden”, maar zij had dan ook

schildersogen. Ik zie nog zo nu en dan rose paarden. Alleen noem ik ze nu ‘isabelkleurig’. In een bepaalde belichting krijgt hun huid een matrose vleeskleur, alsof het bloed er flauwtjes doorheen schemert. Na dat ehech op school heb ik thuis in mijn schetsboek nog veel rose paarden getekend.’¹⁰⁴

Haar ouders stimuleerden Claartje veel te tekenen. Ze vulde talloze schetsboeken met poezen, kleurrijke kermissen met poezen en tuinen vol poezen. Tot iemand eens zei dat het zo vreemd was dat ze steeds maar poezen tekende. Daardoor keek Claartje plotseling naar haar tekeningen met kritische, volwassen ogen. Ze kwam tot de conclusie dat ze eigenlijk helemaal niet kon tekenen, al had ze fantasie

Welkomstlied van Kwik. Versje door Clara Klaver, circa 1908. Collectie Literatuurmuseum.

genoeg. Ze stopte er radicaal mee en zette nooit meer een potlood op een stuk tekenpapier. Bijna vijftig jaar later herinnerde zij zich het gevoel van leegte en verdriet dat het gaf haar verbeelding niet meer in tekeningen te kunnen uitleven.¹⁰⁵

Behalve begaafd, fantasievol, verlegen en ernstig, was Claartje een heel eigengereid meisje. Op haar schoolrapporten stond: ‘Claartje moet niet zo kritisch zijn’.¹⁰⁶ Als heel jong kind had ze al uitgesproken sympathieën en antipathieën. Als ze iemand niet mocht, weigerde ze iedere toenadering. Ze wilde geen handje geven en zei stug: ‘Ik ken jou niet.’¹⁰⁷ Tot wanhoop van haar moeder was Claartje alleen ‘zoet’ als ze aan zichzelf werd overgelaten: ‘Ik vertikte het blijkbaar om vermaakobject van de groote menschen te zijn en als ze aanhielden zette ik een keel op van belang. Ik herinner me, maar toen was ik al een jaar of tien, dat ik meneer Talma, die toen zoo’n tijd bij ons in huis woonde, niet uit kon staan, omdat hij me altijd Fransche woorden wou laten nazeggen. Ik zei dan niets en ze plaagden moeder, dat ik niet de minste aanleg voor talen had en later als ik alleen was, zei ik de woorden wel na.’¹⁰⁸

Dit kritische, soms lastige kind had wellicht baat gehad bij een minder vrije opvoeding dan de Klavers haar wilden en konden bieden. Clara vond zelf dat ze eigenlijk niet was opgevoed.¹⁰⁹ Zoals een onrustige baby kalm inslaapt als hij stevig gebakerd wordt, zo had Claartje juist veel geborgenheid en duidelijke grenzen nodig. Een veilige, afgebakende wereld voor zichzelf. Ze had als kind een groot verlangen ‘midden in het bosch [te] zijn en geen eind zien. Nergens de andere wereld, die door de bomen heen gluurde. Het gaf een heel bijzonder gevoel van veilige omslotenheid daar te zijn in het bosch zonder einde. Het kon plotseling overslaan in angst, in een je verloren wanen. Maar ik zocht het steeds weer en het begon met geluk... met die intense bevrediging van: ziezo. Ik ben weg.’¹¹⁰

Die geborgenheid vond ze lang niet altijd bij haar ouders. Haar grootmoeder Klaver had wél degelijke opvoedprincipes. Mede daarom logeerde Claartje graag bij haar in Hattem:

In het huis van mijn grootouders bestonden nog vaste waarden, waaraan niemand twijfelde. De eigen levensstijl werd als de juiste, als de voor dit gezin in deze omstandigheden enig goede beschouwd. [...] In mijn ouderlijk huis was alles veel minder stabiel. Niemand wist daar de dingen meer zó onwonderbaar zeker. Het huishouden werd bestuurd volgens een democratisch regime. Ook kinderen bezaten in zekere mate mede-zeggenschap. Wij kinderen waardeerden dat, zouden het niet anders gewild hebben. Maar toch, voor een aan wisselende stemmingen onderhevig, snel tot kritiek geneigd, snel opstandig kind als ik was, gaf het voor een ogenblik een gevoel van grote rust en ontspanning niets in te brengen te hebben. Voor de korte tijd van zo’n logeerpartij liet ik me meedrijven op de sterke stroom van grootmoeders wil.¹¹¹

Overgevoelig

Claartje Klaver was zeer gevoelig voor kleuren, geluiden en geuren. Tegenwoordig zou een kind met haar eigenschappen wellicht het etiket ‘hypersensitief’ krijgen.¹¹² Muziek kon haar zo ontroeren dat ze op de vlucht sloeg: ‘Mijn moeder dacht vroeger dat ik ongeveer het onmuzikaalste kind ter wereld was, omdat ik altijd boos werd als ze even piano ging spelen, of lawaai maakte of weg liep. En dat was alleen uit angst, dat ze enkele dingen zou spelen waar ik absoluut bij huilen moest. Ik weet nog heel goed dat ik dan wel blijven wou en luisteren en toch niet durfde. Het was nog voor ik naar school ging.’¹¹³ Zelfs brandende kaarsen maakten haar treurig: ‘Als kind moest ik altijd bijna huilen als ze op waren gebrand... flakkerend wegstierven. Het is zoo het zinnebeeld van vergankelijkheid. Het licht... het schoone... dat zoo gauw opbrandt.’¹¹⁴

Op school kon die sensitiviteit lastig zijn. Bijvoorbeeld als ze klassikaal het liedje ‘*Verdwaalde lam*’ moesten zingen. Dertig jaar later herinnerde ze zich nog het tragische lot van het eenzame, blatende lammetje: ‘Hier is geen watertje, dat je zoud lusten. Hier is geen schaduw om onder te rusten. En als je dan nog zoo klein maar niet was! Is het niet hartbrekend? En dan ook nog van kinderen te verlangen, dat ze dit zingen zullen! Ik voel nog mijn gesperde oogen, waar vooral geen traan uit vallen mocht.’¹¹⁵

Voor dieren in nood was Clara levenslang zeer gevoelig: ‘Voor een hond, een poes, een muis, een vogel die vervolgd werd, zou ik een moord hebben kunnen begaan. De misselijkmakende ontreddeering ook, toen ik onze eigen poes een muis had zien en horen opeten. Geen woede op de poes, maar het gevoel levenslang te moeten huilen om iets onduelbaar akeligs.’¹¹⁶ Dieren, poppen, zelfs de maan wekten haar mededogen, een gevoel dat haar uitputte:

Dat medelijden, zoo’n verteerend medelijden met menschen en erger nog met dieren, dat vreeselijke lesje uit een leesboek op school van het paard dat neergelaten werd in een mijn en nooit het daglicht meer zou zien [...] Het gevoel van ontzetting dat je ineens beving als je denken moest hoe menschen, dieren, dingen heel alleen konden zijn. De maan b.v.. Het maakte me altijd treurig dat er maar één maan was. Over de zon dacht ik nooit. En de hond van een boer, heel alleen in zijn hok buiten in de nacht. ‘Slaapt hij ‘s nachts?’ vroeg ik dan in de vage hoop, dat ze ‘ja’ zouden zeggen, maar ze zeiden altijd: ‘Nee, hij mag niet slapen. Hij moet ‘s nachts waken.’ En mijn poppen en dieren installeerde ik ‘s nachts zoo gezellig mogelijk, allemaal bij elkaar. En het gevoel van absolute monsterlijkheid als een tante of zooiets je een nieuwe pop gaf en zei: die oude kun je nu wel weggoeien.’¹¹⁷

Lielingsboeken

Dat zo’n gevoelig kind ook intens meeleeft met de personages in haar boeken, spreekt vanzelf. Clare Lennart had levendige herinneringen aan haar jeugdlectuur. Ze las al

jong heel gretig en haar ouders hechtten er waarde aan dat de kinderen geen rommel in handen kregen.¹¹⁸ Waarschijnlijk kende moeder Klaver het beroemde artikel ‘Wat zullen de Kinderen lezen’ van Nellie van Kol in *De Gids* van oktober 1899.¹¹⁹ Ze nam voor haar kinderen in ieder geval een abonnement op de ‘blauwe boekjes’ van Nellie van Kol.¹²⁰ Clara herinnerde zich deze serie precies: ‘Een onvergetelijke indruk maakte *Jong Java’s lief en leed* en *Jong Groenlands lief en leed*. [...] Ook *De gouden kris* door Marie van Zeggelen is als blauw boekje verschenen en ook van dit verhaal heb ik erg genoten. Zo ook van *Wahb, de grizzlybeer*, waarschijnlijk uit het Amerikaans. Als volwassene heb ik die blauwe boekjes nooit terug gezien. Vermoedelijk hebben we ze stuk gelezen. Ik heb er dus geen idee van hoe ik ze nu zou beoordelen. Maar met het onsterfelijke *Alleen op de wereld* en sprookjes behoorden ze tot de lieliingsboeken uit mijn kindertijd.’¹²¹

De artistieke ouders vonden de illustraties in de kinderboeken minstens zo belangrijk als de tekst.¹²² Claartje, Liene en Dick kregen prentenboeken van Caldecott als *The Queen of hearts, she made some tarts* met prachtige tekeningen.¹²³ En uiteraard was er een sprookjesboek in huis, met illustraties van de Duitse schilder Willy Planck. Luite las eruit voor. Clara vond het heerlijk zo’n geweldig groot boek te krijgen, dat haar vader meenam van een reis: ‘het zou zeker heel lang duren voor ik het uit had. En dat was inderdaad zo. Eigenlijk had je dit boek nooit uit, want als je het laatste verhaal gelezen had, was je het eerste al bijna vergeten en kon je dus opnieuw beginnen. [...] Wanneer ik het grote sprookjesboek opensla, is het of de huiskamer uit die kinderjaren weer om me heen staat. De grote kamer in het afgelegen buitenhuis. Zo groot dat er ‘s winters bij strenge kou een hoge vulkachel en een open haard met houtblokken brandden. Het groene vloerkleed – zeer essentieel in het herinneringsbeeld is dit groene kleed – omdat je met het grote boek bij voorkeur op de grond ging liggen, op je buik voor het vuur en het groen van het kleed dan samen vloeiende met het groen der sprookjesromantiek.’¹²⁴

Het ijl worden van de werkelijkheid

Tussen realiteit en fantasie bestonden voor Claartje geen scherpe grenzen.¹²⁵ Claartje vluchtte geregeld in haar fantasiewereld en verzon haar eigen verhalen. In de zomer trok ze zich met haar poppen terug in de theekoepel bij de vijver. Met afgevallen bloesems als kostbaar tapijt veranderde de witte koepel in een koningspaleis. Onder de brede dennenboom speelde ze ‘huisje’. Na een flinke regenbui liet ze scheepjes op de plassen in de zandweg varen.¹²⁶ ‘s Winters speelde ze op het groene kleed voor de kachel met haar poppen en speelgoedieren. Dat speelgoed was onmisbaar voor het uitvoeren van de sprookjes uit het grote boek. Het hoogtepunt van het spel van Claartje en Liene, en later ook Dick, was het uitspreken van toverspreuken: ‘En het was toch altijd met iets van huiver dat je dan die krachtige toverspreuk uitsprak. Want het zou toch kunnen zijn dat hij zijn kracht nog niet verloren had en dat je werkelijk veranderde in een rozenstruik, een appelboom of een ree. En zou het eigenlijk niet heerlijk zijn daardoor volkomen

opgenomen te worden in het sprookje? In die wereld waar alles mogelijk was?¹²⁷

Claartjes moeder speelde met overgave mee met haar dochtertjes: ‘Ze hield echt van ze en zou bijvoorbeeld geen pop naakt in de kou kunnen laten liggen, geen paard omgevallen. Ze zou ze nooit zomaar in een kast gooien als dingen en als wij het bij uitzondering eens vergaten, zou ze zelf de heele poppen- en dierenfamilie behoorlijk naar bed brengen. [...] In wezen is het dromen en phantaseren, dat wij deden... het echte spelen... zoo kinderachtig niet. Het is eigenlijk hetzelfde als een boek schrijven.’¹²⁸

Haar allereerste verhalen heeft Claartje dan ook niet geschreven, maar gespeeld op de manier van de Commedia dell’Arte: ‘met veel improvisatie om een intrige heen, die alleen in hoofdlijnen vast stond. Behalve ik zelf, waren de spelers mijn broertje en zusje en alle poppen, beren en andere speelgoed dieren, die er in huis te vinden waren. Sommige van die verhalen herinner ik me nu nog, van de grote waterrat bijvoorbeeld en van de schijndode kinderen. Voor dat laatste aangrijpende verhaal hadden we de hele tuin nodig en het moest dan gesneeuwd hebben. Het was niet minder schokkend dan een hedendaagse beeldroman.’¹²⁹

Haar gevoelige natuur maakte Claartje al heel vroeg, zo rond haar tiende jaar, bewust van het belang om ‘het moment’ te pakken. Ze noemde het ‘een lichte schok van waakzaamheid’, die ze voor het eerst registreerde in de grote sombere biljartkamer van haar grootouders in Hattem:

Iets van: ‘Pas op! Houd dat vast! Laat het je niet ontglippen!’ Iets soortgelijks ervoer je wanneer je, alleen wandelend door een geheimzinnig donker bos, een niet onmiddellijk te definiëren geluid hoort, licht, veraf, betoverd, een evenaanwezigheid. Misschien de voetstap van een ree, maar het kon ook een elf, een kabouter, een toverfee zijn. Droom? Poëzie? Ik wist als kind geen naam voor dit ijl worden van de werkelijkheid. Het klikken van de biljartballen hoorde voor mij thuis in diezelfde irreële sfeer en het doet dit nog. In mijn latere leven zou ik steeds doorgaan deze momenten, brokstukken van een verzonken wereld, te verzamelen. Om ze te gebruiken in een verhaal... of niet... al naar het uitkwam. Om in ieder geval het besef van hun bestaan in mijn geest te bewaren.¹³⁰

Haar rijke verbeeldingskracht beschouwde de schrijfster Clare Lennart als een gave. Maar voor het kind Claartje had deze grote fantasie ook een keerzijde. Claartje leefde soms zo in haar eigen verhalen dat ze het contact met de werkelijkheid verloor. Urenlang kon ze verdiept zijn in haar spel, maar plotseling ging die rust over in een razende huilbui als er iets gebeurde waar ze het niet mee eens was. Op zo’n moment botsten Claartjes verbeelding en de eisen van de volwassenen, een heftige woedeaanval veroorzakend.¹³¹

Clara’s levendige fantasie had geregeld grote angstaanvallen tot gevolg. Zo was ze doodsbang voor de zelfbedachte wolven in het donkere dennenbosje vlakbij De

Ekelenburg.¹³² Ze durfde amper door de tunnel vlak bij Wezep te lopen.¹³³ Ook een wat vreemde vrouw die wel eens op de weg naar school liep en niets anders deed dan in zichzelf praten en met de handen gebaren, maakte Claartje zo ‘zinneloos bang’ dat ze omkeerde en veel te laat op school kwam. Ze voelde zich dwaas maar was toch: ‘dodelijk bang, dat ze me aan zou kijken en dat ik... of ik wilde of niet... haar zou moeten aankijken.’¹³⁴ Na een bezoek aan de gloednieuwe begraafplaats ‘Cijfers’, met het eerste, eenzame, pas gedolven graf, was de achtjarige Claartje zo verdrietig en boos dat ze zei: ‘Dit wil ik nooit meer zien. Ik ga nooit meer over ’t Allee naar school.’¹³⁵ Claartje was bang voor snelheid, voor hoogte en voor drukte.¹³⁶ Ze durfde niet in de auto van de burgemeester te rijden.¹³⁷ Bovenal was ze bang dat haar dierbaren iets zou overkomen. Als kleuter werd ze al op de kwetsbaarheid van het leven gewezen door de boerin van De Ekelenburg:

Ik was aan het ‘slieren’ op een grote, bevroren plas bij de boerderij naast ons huis. Ik zong daarbij uit volle borst: ‘Mijn vader en mijn moeder hebben allemaal de griep, allemaal de griep!’ De hele familie had de griep, ook mijn broertje en zusje, maar ik weet niet of ik dat in mijn geïmproviseerd vers te pas heb kunnen brengen. Wel herinner ik me goed dat ik als enige gezonde naar buiten was gestuurd. Ik kan niet ouder dan een jaar of vijf geweest zijn, want ik ging nog niet naar school. De boerin maakte abrupt een einde aan mijn blijheid. Ze kwam naar me toe in haar donkere dracht – ze zal wel in de rouw zijn geweest – en verweet me op boze toon mijn harteloosheid. Zingen omdat iedereen bij me thuis ziek lag! God zou me wel eens kunnen straffen door ze allemaal dood te laten gaan. Ik had de griep absoluut niet in verband gebracht met doodsgevaar. Het verheugende van de situatie zal voor mij wel gelegen hebben in het feit dat ik me, met de hele familie in bed, verrukkelijk vrij voelde. Dit, in combinatie met het pittige winterweer en het plezierige slieren, misschien ook met een gevoel van triomf omdat de griep mij lekker niet had kunnen krijgen, deed me in een jubelzang uitbarsten. De woorden van de boerin schokten me diep en ik heb daarna met angst in het hart het verloop van het ziekteproces gade geslagen.¹³⁸

In deze ervaring kan de kiem liggen voor de niet aflatende angst voor verlies, die Clara’s hele leven zou beheersen. De angst die gevoed werd door haar grote verbeeldingskracht en veel dieper ging dan het magisch denken van veel kleuters. Al heel jong stelde ze zich een verlies tot in details voor: ‘Als ik iemand lief heb, concentreert mijn angst zich op dat wezen. Als kind was het immer de poes. Die duizendmaal doorleefde ellende, dat de poes eens dood zou zijn. Op de onverwachtste momenten kwam het me bespringen: de poes moet eenmaal dood. Nog hoogstens zooveel jaren. En jij moet dat doorleven. Je ontkomt het niet.’¹³⁹

Dat dreigende morgen

Deze angsten kon Claartje niet goed met haar ouders bespreken. Ze durfde haar ouders niet vaak lastig te vallen met haar paniek. Er ligt veel eigen ervaring in de beschrijving van Lili Berkhof in *De blauwe horizon*: ‘Met wijde, zwarte ogen ligt ze te kijken in het schemerig kamertje. [...] Het komt niet in haar op iemand te roepen. Wie zou je kunnen roepen? Hoe zou er een mens kunnen zijn tot wie je ging met je benauwingen... je duisterheden? Ze voelt dit “niemand kunnen roepen” zelfs niet als een gemis. Ze betreft niet een nooit gekende intimiteit.’¹⁴⁰

Da Klaver was een toegankelijke, betrouwbare en lieve moeder. Een moeder die begreep waarom Claartje met dieren en bloemen praatte omdat ‘Moes’ zelf ook tegen de mussen sprak. Een moeder die achteloos weggegooid veldbloemen mee naar huis nam en ze in een vaas zette. Maar ook een moeder die vaak haar toevlucht moest nemen tot de piano voor troost. Een moeder die te kwetsbaar, zelf té veel kind misschien was om een veilige haven te zijn voor de onevenwichtige Claartje. Als oudste kind sprong Claartje juist voor haar moeder in de bres: ‘De woede als mensen nare dingen tegen haar zeiden, die haar van streek maakten... pijn deden. Niet omdat het mij iets schelen kon voor mezelf wat die mensen zeiden, maar omdat ze met hun woorden haar wonden. Ik moet sommige mensen wel met volmaakte moordlust in mijn oogen hebben aangezien toen.’¹⁴¹

Dat het huwelijk tussen Da en Luite niet gelukkig was, heeft een groot stempel gedrukt op hun dochter. Ze miste de veiligheid van ouders die vanzelfsprekend ‘goed’ zijn met elkaar. De kinderen Klaver waren zich bewust van het grote verschil tussen hun ouders en van hun separate levens. Ze vonden het niet prettig dat zij andere ouders hadden dan de Oldebroekse schoolkinderen. Een bezoek aan de familie in Hattem omschreef Clara als ‘de enige uitgang in ons kinderleven waarbij ook mijn vader van de partij was. [...] Dat uitgaan met het complete gezin verdiepte voor mij het gevoel van feestelijkheid. Niets was nu anders dan bij andere mensen. Er gaapte geen kloof tussen vader en moeder. Ze begeleidden ons samen zoals in kindertijd betaamt.’¹⁴² Thuis trok Luite Klaver zich juist terug. Hij was graag alleen, een man die ‘zich in al zijn toekomstdromen die aparte vleugel wenschte, waarin hij in zijn eigen huis voor ieder onbereikbaar zijn zou.’¹⁴³ Zelfs toen Klaver al diep in de schulden zat en ‘alles al wankel stond’, liet hij nog een kamer aftimmeren in de schuur: ‘In geen enkele van al de kamers van dat hele groote huis, was hij er genoeg vrij naar zijn zin, geïsoleerd genoeg. Hij schilderde toen weer, zijn magische bloemen.’¹⁴⁴

Hoe enthousiast Luite ook was over zijn magische bloemen, zijn inspanningen op de kwekerij waren uiteindelijk bedoeld om tijd vrij te houden om te schilderen.¹⁴⁵ Zijn droom kwam nooit uit. Zijn onzakelijkheid en zijn neiging om vooral planten te kweken die hij zelf mooi vond, deden deze droom uiteenspatten.¹⁴⁶ De – tegenwoordig zeer populaire – gerbera’s werden geen (verkoop)succes.¹⁴⁷ Ook de tomaten, waarvan Klaver zo hield om hun kleur en overdadige groei, raakte hij aan de straatstenen niet kwijt: ‘Tomaten

waren het volksvoedsel van de toekomst – wist hij nu plotseling. Er waren kapitalen te verdienen met tomaten. [...] Misschien had hij alleen maar een té ver vooruitziende blik. Hoe dan ook, het praktisch resultaat was in de nazomer een overvloed van tomaten, waar niemand raad mee wist. Ze stonden bij manden vol in de keuken. Ze werden uitgedeeld aan de boeren, die er niets mee aan te vangen wisten. Ze waren zelfs niet goed voor varkensvoer. Ze belandden tenslotte op de mesthoop.’¹⁴⁸ Luite Klaver had – volkomen terecht – verwacht dat tomaten en gerbera’s Nederland zouden veroveren, maar hij koesterde die verwachting veel te vroeg.¹⁴⁹ Ook andere plannen mislukten. Een kwekerij is een riskant bedrijf. Misoogsten liggen op de loer. Ooit werd een hele kas besmet met een plantenziekte. Aan het vervoer van de snel bedervende bloemen en planten zijn grote risico’s verbonden. Het personeel was waarschijnlijk te duur. Meesterknecht Vurens dronk bovendien stevig.¹⁵⁰

De verslechterende financiële situatie op De Ekelenburg vergrootte de verwijdering tussen Claartjes ouders. De ruzies over de kwekerij namen toe. Dan riep Da driftig uit: ‘Ik ben met een schilder getrouwd en niet met een kweker!’¹⁵¹ Ze namen ‘paying guests’ in huis, een schamele poging om de Hof van Eden productief te maken. Dat pakte desastreuus uit: Da werd verliefd op een van hen, ‘een meneer Talma, week en ziek en aanhankelijk.’ Claartje was toen ongeveer tien en herinnerde zich weinig feitelijk: ‘Alleen de vreeselijke scènes op het laatst, moeders onbedaarlijk huilen en zijn plotseling vertrek.’¹⁵²

Dit laatste roerige jaar op De Ekelenburg maakte een grote indruk op Claartje en voedde haar angsten. Altijd dreigde het gevaar van de deurbel: ‘Ik moest dan vaak open doen, omdat moeder bang was voor mensen die om geld vroegen en niet wist wat ze zeggen moest. Ik zei dan: “Mijn moeder ligt op bed. Kom morgen maar eens weer.” En dan zat je met dat dreigende morgen, dat ik weet niet wat voor catastrophes brengen kon.’ De momenten van geluk werden zeldzamer en daarmee kostbaarder:

Als je een enkele maal zoo hevig genieten kon van geluk en vrede en veiligheid... als je heusch eens een keer het gevoel had, dat er niets kwaads gebeuren kon, dan ging je op de grond zitten en kroop in elkaar tot je heel klein was en dacht: ‘Nu ben ik een poes en heb een heel zacht... een heel warm velletje om me heen.’ Ik geloof dat ik toen snorren geleerd heb. Hele middagen kon ik dan zitten, doodstil en onopgemerkt... achter een gordijn bijvoorbeeld... en enkel maar genieten van het ongewoon geluk. Ik weet niet meer, waaróm ik dan opeens zoo blij was. Ik geloof niet, dat er iets positiefs prettigs gebeurde... dat het vredig was in huis en de mensen vriendelijk tegen elkaar praatten... dat schulden betaald waren op de een of andere manier en er niet plotseling iemand kon komen bellen, die herrie ging maken en de stemming verstoorde.¹⁵³

De catastrofe kwam toch. Luites grootse plannen en mislukte experimenten kostten hem zijn bedrijf. De schuldeisers hadden geen geduld meer en de kwekerij werd failliet verklaard. De erfenis van Da Doyer was helemaal op. De Ekelenburg had drieduizend gulden gekost. Voor de verbouwing en inrichting van het huis en vooral voor het opzetten van de kwekerij had Luite nog veel meer Doyer-geld gebruikt. Het complex was dan ook flink in waarde gestegen ten opzichte van het aankoopbedrag en werd geveild voor meer dan negenduizend gulden. De koper, Klaas Drost, breidde de kwekerij uit en maakte er, tot 1916, een succes van.¹⁵⁴

Het groene bloed

Het gezin Klaver woonde nog een poosje in het kleine boerderijtje dat tegen De Ekelenburg aanlag, ook toen Klaas Drost al in het grote huis woonde.¹⁵⁵ Enkele maanden later vond Luite een huis in Epe. Een gewoon dorps huis dit keer, zonder grond eromheen. Voor de verhuizing naar Epe wandelden Claartje en Liene nog één keer door de groene tuin. Op een mistige novemberdag namen ze afscheid van de tuin die nooit meer hún tuin zou zijn: ‘Dag grote sparreboom met je top tot in de hemel, dag bloemen, dag vijver, dag koepel. We zijn verdreven uit het paradijs.’¹⁵⁶

Door De Ekelenburg te kopen heeft Luite Klaver zijn oudste dochter een vruchtbare voedingsbodem gegeven. Zowel voor haar persoonlijke leven als voor haar literaire werk. Voor deze even romantische als onverantwoorde aankoop is ze hem altijd dankbaar gebleven: ‘Vader, en God moge hem daarvoor zegenen, is nooit een verstandig mens geweest.’ Op De Ekelenburg kreeg Clara namelijk een eerste injectie met ‘groen bloed’. Dat groene bloed omschreef ze zo:

Het is of we in die jaren de stilte, de bloeiende tuin en de groene bossen hebben ingedronken als een toverdrank. Een trage, groene drank, die zwaar en zoet door ons bloed vloeit. [...] Het is dat ik groene aarde in mijn bloed heb. Ik heb er jarenlang zo dicht bij geleefd. De boeren hebben helemaal groen bloed. Daarom vinden jullie het zulke rare wezens, nauwelijks mensen. Het geeft je een ander ritme. De menselijke kant van het leven, die kortere golfslag, daar kun je nooit helemaal in opgaan. Het raakt je wel. Het verontrust je soms zelfs hevig, omdat er mensen zijn van wie je houdt. Het kan me vaak erg treurig maken. Maar dan komt er bijvoorbeeld een mus op mijn vensterbank zitten of de eerste knop van mijn Chinese primula gaat open, zo prachtig zwaar rood als een mandarijnengewaad... [...] Voor mij maakt dat alle verschil. Dat is de groene aarde, de eeuwig groene aarde. Omdat ze tot me spreekt, kan ik nooit helemaal vertwijfelen. Ze maakt dat ik aan het leven hang, letterlijk háng, zie je. Het blijft altijd min of meer précair, maar het houdt toch blijkaar.¹⁵⁷

Het groene bloed heeft Clara de vitaliteit gegeven voor een intens leven. Als kind en als volwassene was ze snel uit balans. Maar de groene tuin bood hét tegenwicht als de overgevoeligheden en angsten topzwaar dreigden te worden. In de eerste Oldebroekse jaren leefde Claartje in een klimaat dat alles in zich borg wat een begaafd kind met een levendige fantasie nodig heeft om zich te kunnen ontwikkelen: ruimte, natuur, boeken en veel vrijheid. Haar jeugdijaren (én vooral de herinnering eraan) gaven de volwassen Clara weerstand tegen teleurstellingen, tegenslagen en verdriet. Ze was ervan overtuigd dat ze door dit groene bloed haar geloof in het goede van het leven kon behouden.¹⁵⁸

Nostalgie

Hoewel Claartje wist van de geldzorgen, is het definitieve faillissement van de kwekerij waarschijnlijk toch nog als een verrassing voor haar gekomen.¹⁵⁹ Haar angsten werden bewaarheid. De schok van het abrupte verlies van De Ekelenburg heeft een messcherpe scheidslijn in haar herinneringen gemaakt. Voor Clara was er later altijd een tijd mét en een tijd zónder groene tuin. Een tijd mét geld en een tijd van armoede en onzekerheid. Dat vroege verlies van de vertrouwde, geliefde omgeving heeft haar vroege herinneringen waarschijnlijk verscherpt. Waar anderen pas in de volwassenheid de tekening van hun jeugd inkleuren en er betekenis aan geven, heeft Clara de herinnering aan de groene tuin als tienjarige al vormgegeven. Daarin lijkt ze op de dichter Jacques Bloem, met wie ze later vriendschap sloot. Ook hij werd door een financiële ramp van zijn beschermde jeugd beroofd en dichtte: ‘een herinnering / Aan jeugd, aan andere morgens, aan een zomer, / Toen ik niet hunkerde buiten ’t domein / Van tuin en vijver, en de warme reuk / Der groenbewassen aarde.’¹⁶⁰

Net als Jacques Bloem cultiveerde Clare Lennart in haar literaire werk vooral de gelukkige herinneringen aan De Ekelenburg. Hoe bijzonder dat is, realiseerde zij zich terdege: ‘Mensen, die jeugdherinneringen schrijven, schijnen zich zelden iets goeds te herinneren. Of misschien vindt niemand het van belang goede of als zodanig ondergane ervaringen te noteren. Je krijgt de indruk dat ‘goed’ wordt beschouwd als een synoniem van ‘leugenachtig’. Mij komt dat toch dwaas voor. Waarom zou onze herinnering betrouwbaarder zijn als het om slechte ervaringen gaat? Waarom zou haat in een mensenleven belangrijker zijn dan genegenheid of liefde? Ik geloof dat dit alleen maar klopt voor hen, die tot haat, naargeestigheid, liefdeloosheid gepredisponerd zijn.’¹⁶¹

Dat Clare Lennart zich de tijd op De Ekelenburg – soms tegen beter weten in – als warm en gelukkig herinnerde, komt deels ook door het grote contrast met de periode erna.¹⁶² De acht jaren ná De Ekelenburg zouden veel spanning, frustratie en verdriet meebrengen. In die moeilijke jaren vond ze troost in de herinnering aan de groene tuin. De herinneringen werden steeds mooier, de tuin steeds groter, de bloemen steeds kleurrijker. Ze was weliswaar uit het paradijs van de kindertijd verdreven, maar niet uit de herinnering eraan.¹⁶³ Op de vraag of zij een gelukkige jeugd had, antwoordde Clare

Lennart bijna zestig jaar later: ‘Geen onbezorgde, maar wel een vruchtbare jeugd. Er is veel om aan terug te denken.’¹⁶⁴

*De droom eindigt abrupt. Juist als de eerste gebroken tonen komen... als ze naast hun wereld ook de wereld der anderen als een realiteit beginnen te zien... juist, dan, alsof een lichte twijfel... een geringe koelheid... dit wonderland van de pijper te niet moest doen, zinkt alles weg. [...] Alles wordt verkocht, hun huis, hun tuin. Ze voelen zich als dieren, die uit het nest verdreven zijn, koud en bang en erop bedacht zich tegen een overal dreigende vijand te verdedigen. Het eerste bedrijf van hun leven is afgesloten. De schoolkinderen zingen hun een spotliedje na.*¹⁶⁵